

PHILOSOPHICAL THOUGHTS ABOUT THE FIRST CAUSE AND HUMANITY IN MUSLIM PHILOSOPHY

Shakhzod Akhmatov

Assistant

Tashkent State University of Economics

email: akhmatovshd1777@gmail.com

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Islamic philosophy, Greek philosophy, metaphysics, physics, first cause, spirit, matter, Ibn Sina, Ghazali, History of Philosophy.

Received: 13.06.25

Accepted: 15.06.25

Published: 17.06.25

Abstract: This article analyzes the translation of Greek science into Arabic and its introduction into Islamic philosophy. First, we will see what ideas the works of Muslim philosophers, in particular Al-Khwarizmi and Ibn Sina, gave to the science of philosophy in a historical and cultural context. In the article, we can also consider issues related to the first cause and the perfection of the human spirit. We will get acquainted with the ideas of Muslim philosophers during this period about the discovery of the basis of the universe and the true essence of man.

MUSULMON FALSAFASIDA BIRINCHI SABAB VA INSONRUHIYATI HAQIDAGI FALSAFIY FIKRLAR

Shahzod Axmatov

Assistenti

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

email: akhmatovshd1777@gmail.com

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Islom falsadasi, Yunon falsafasi, metafizika, fizika, birinchi sabab, rux, materiya, Ibn Sino, G'azzoliy, Falsafa tarixi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada yunon ilmining arab tiliga tarjima qilinishi va uning islom falsafasiga kirib kelishi tahlil etiladi. Avvalo, musulmon faylasuflarining, xususan Al Xorazmiy va Ibn Sino asarlari tarixiy va madaniy muhitda falsafa ilmiga qanday fikrlarni berganini ko'ramiz. Shuningdek, maqolada birinchi sabab va insonning ruhiy kamoloti bilan bog'liq bo'lgan masalalarni

ko'rib chiqishimiz mumkin. Bu davrda musulmon faylasuflaring olamning asosi va insonning asl mohiyati nimada ekanligini ochishga doir fikrlari bilan tanishamiz.

ФИЛОСОФСКИЕ МЫСЛИ О ПЕРВОЙ ПРИЧИНЕ И ЧЕЛОВЕЧЕСТВЕ В МУСУЛЬМАНСКОЙ ФИЛОСОФИИ

Шахзод Ахматов

Ассистент

Ташкентский государственный

экономический университет

email: akhmatovshd1777@gmail.com

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Исламская философия, греческая философия, метафизика, физика, первопричина, дух, материя, Ибн Сина, Газали, история философии.

Аннотация: В данной статье анализируется перевод греческой науки на арабский язык и ее внедрение в исламскую философию. Сначала мы увидим, какие идеи дали науке философии труды мусульманских философов, в частности Аль-Хорезми и Ибн Сины, в историко-культурном контексте. В статье мы также можем рассмотреть вопросы, связанные с первопричиной и совершенством человеческого духа. Мы познакомимся с идеями мусульманских философов этого периода об открытии основы мироздания и истинной сущности человека.

Kirish. Musulmon Sharqida VIII asrdan boshlab boshlangan ilmiy uyg'onish davri, nafaqat diniy bilimlarning chuqurlashuvi, balki falsafa, tibbiyot, matematika kabi fanlarning jadal rivojlanishi bilan ajralib turadi. Bu jarayonning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri — tarjimachilik faoliyati hisoblanib, yunon, hind va fors ilmlarining arab tiliga tarjima qilinishi orqali musulmon tafakkurida yangi ilmiy paradigma shakllangan.

Malumki, Arab xalifaligi VII asr o'rtalariga Makka va Madinada asos solindi, shu tariqa VIII asr o'rtalariga kelib g'arbda Ispaniyadan sharqda Hindisrongacha bo'lgan yerlarni musulmonlar qo'l ostida ekanligini ko'ramiz. Bizga ma'lumki, o'sha fath qilingan hududlarning, xususan, Suriya va Iroqdagi nasroniy olimlari bir muncha vaqt yunon falsafasi va ilm-fanining talabalari bo'lishgan va ko'plab yunon asarlarini musulmonlar istilosi paytida ishlatgan til bo'lgan suriy tiliga tarjima qilganlar. Keyinchalik IX asrda, musulmon xalifalari buyrug'i bilan ular bu yunoncha asarlarni suryoniydan arab tiliga va ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri yunon tilidan arab tiliga tarjima qilganlar. Bu davrda ular tarjima qilgan yunon asarlari orasida Aristotelning "Siyosat", Platonning "Timei", "Respublika va qonunlar" asarlaridan tashqari barcha asarlari hamda Prokl,

Porfiri, Plotin va boshqa neoplatonistlarning turli asarlari bor edi. Yunon tilidan arab tiliga qilingan ana shu tarjimalar orqali musulmonlar yunon falsafiy tafakkuri bilan tanishdilar

Ushbu maqola musulmon dunyosida yunon falsafasining kirib kelishi orqali, musulmon falsafasi shakllanishi va rivojlanishi, bunda olimlarning tutgan o'ri, hamda bir qancha musulmon faylasuflarining falsafa ilmiga qo'shgan hissalarini tahlil qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning uslubiy asoslarini tarixiylik, mantiqiylik, obyektivlik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, qiyosiy tahlil tashkil etadi.

Natija va tahlillar

Avvalo shuni ta'kidlash kerakki, islom falsafasi bugungi kunda biz falsafaga kiradi deb hisoblagandan ko'ra ancha kengroq mavzularni qamrab olgan. X asr ensiklopediyachisi al-Xorazmiyning yozishicha, falsafa ikki yirik tarmoqqa bo'lingan: nazariy va amaliy. Ushbu filiallarning har biri o'z navbatida uchta bo'limdan iborat edi. Shunday qilib, nazariy falsafa nomoddiy narsalar bilan shug'ullanadigan metafizika yoki ilohiyotdan, moddiy bo'lmagan narsalar bilan bog'liq bo'lgan va arifmetika, geometriya, astronomiya, musiqa va mexanika o'z ichiga olgan matematikadan va fizikadan tashkil topgan bo'lib, u moddiy narsalar bilan shug'ullanadi, tibbiyot, mineralologiya, tibbiyot, mineralologiya botanika, zoologiya, kimyo va nihoyat psixologiya yoki ruh haqidagi fandir. Amaliy falsafaning uchta bo'limi quyidagilardan iborat edi: axloq, ya'ni individual yoki shaxsiy etika, o'sha davrlarda maishiy yoki oilaviy axloqni anglatuvchi iqtisod va shahar yoki davlat etikasi deb aytish mumkin bo'lgan siyosat. Bu barcha nazariy va amaliy fanlar uchun asos bo'lgan mantiq ba'zan falsafaning uchinchi yirik tarmog'i hisoblangan.[1, 79-80 betlar].

Falsafani oltita asosiy toifaga bo'lib ancha sodda tarzda falsafani o'rganishgan va keyinchalik uning ko'pgina ta'limotlariga qarshi kitob yozgan XI asr ilohiyotchisi imom G'azzoliy tomonidan berilgan. "Al-Munqid min al-Dalol" yoki xatolikdan xalos bo'lish asarida imom G'azzoliy falsafani matematika, mantiq, fizika, ilohiyot yoki metafizika, siyosat va axloqqa ajratadi.

Bunda men asosan islom falsafasining metafizikasi haqida gapiraman, chunki metafizika odatda uning eng muhim mavzusi va islom dini bilan eng ko'p ziddiyatli mavzu hisoblanadi. Men fizika va ayniqsa psixologiya haqida ham aytadigan gaplarim bor, u yuqorida aytib o'tganimdek, fizikaning bir bo'limi hisoblangan. Metafizikaga oid asarlar odatda birinchi sabab yoki zaruriy mavjudot mavjudligini isbotlash bilan boshlanadi. Ushbu Birinchi Sababning mavjudligini isbotlash uchun faylasuflar mavjudlikni uch toifaga ajratdilar: mavjudligi uchun sababga muhtoj bo'lmagan narsaga asoslanadigan zaruriy mavjudlik, mavjud yoki mavjud bo'lmasligi mumkin bo'lgan narsalarga asoslanadigan, lekin mavjud bo'lish uchun sababga ega

bo'lishi kerak bo'lgan mumkin bo'lgan yoki mumkin bo'lmagan mavjudlik va mantiqiy qarama-qarshilik bilan bog'liq bo'lgan narsalardir. Keyin faylasuflar, ba'zi bir mumkin yoki shartli narsalar mavjud bo'lganligi sababli, ularning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan sabablar bo'lishi kerak, deb ta'kidladilar. Agar bu sabablar ham mumkin yoki shartli bo'lsa, ular o'z navbatida sabablarga ega bo'lishi kerak. Biroq, sabablarning cheksiz zanjiri ham, aylanali sabablar qatori ham faylasuflar tomonidan imkonsiz deb hisoblanganligi sababli, har qanday sabab va oqibatlar qatori o'zining mavjudligi uchun sababga ega bo'lmagan birinchi sabab bilan yakunlanishi kerak. Demak, bu birinchi sabab majburiy ravishda mavjud bo'lishi kerak, ya'ni u zaruriy mavjudlik bo'lishi kerak, lekin uning mavjudligi uchun sabab yo'q. Bu, go'yo, birinchi sabab yoki yaratuvchi kabi.

[2,25-32 betlar].

Birinchi sabab yoki zaruriy mavjudlik mavjudligini isbotlab, faylasuflar shunday zaruriy mavjudlik faqat bitta bo'lishi mumkinligini ko'rsatishga kirishdilar. Ular buni ikkita shartli ravishda mavjud bo'lgan zaruriy mavjudlik borligini taxmin qilish orqali amalga oshirdilar. Bu ikki zaruriy mavjudlik har jihatdan bir-biriga yaqqol o'xshash bo'lar edi, yoki ular bir-biridan keskin farq qilardi. Agar ular har jihatdan bir-biriga mutlaqo o'xshash bo'lsa, ulardan birini boshqasidan farqlashning imkoni bo'lmay edi va ular aslida ikkita alohida mavjudlik emas, balki bir mavjudlik, degan xulosaga kelishi kerak edi. Agarda ulardan biri ikkinchisida mavjud bo'lmagan qo'shimcha xususiyatga ega bo'lganligi bilan boshqasidan ajralib tursa, qo'shimcha xususiyatga ega bo'lgan ikki qismdan iborat bo'ladi. Bir qismi boshqa zaruriy mavjudlik bilan bir xil bo'lgan jihati, ya'ni uning zaruriy mavjud bo'lishi, ikkinchi qismi esa boshqa zaruriy mavjudlikdan ajralib turadigan jihati bo'lar edi. Biroq, agar zaruriy mavjudlik ikki qismdan iborat bo'lsa, u shartli bo'lishi mumkin emas edi, chunki yuqorida aytib o'tganimizdek, qo'shimcha har qanday narsa uning tarkibiga sabab bo'lishi kerak va sababga ega bo'lgan har qanday narsa zaruriy ravishda mavjud bo'lolmaydi. Shunday qilib, zaruriy mavjudlikka zaruriy mavjud bo'ladi. Qolaversa, har ikkala zaruriy mavjudlik bir-biridan qo'shimcha xususiyat bilan ajratilsa, ularning har biri ikki qismdan iborat bo'lar va ularning har biri o'z tarkibi uchun sababga muhtoj bo'lar edi. Shundan kelib chiqadiki zaruriy mavjudlik yakkadir. [3, 150 bet].

Endi insonning tilga olinishi bizni psixologiya, ya'ni inson qalbi haqidagi fanga olib keladi. Faylasuflarning fikricha, inson tana va ruhdan iborat. Inson ruhi uch daraja yoki darajadan iborat. Birinchisi, oziqlanish, o'sish va ko'payish uchun mas'ul bo'lgan va o'simliklar va hayvonlar uchun umumiy bo'lgan sabzavot yoki o'simlik ruhidir. Ikkinchisi, harakatning sababi va beshta sezgi orqali alohida narsalarni idrok etuvchi hayvon ruhi; uchinchi esa aql-idrok ruhi bo'lib, u orqali insonlar umumbashariy tushunchalarni idrok eta oladilar va bu tushunchalarni

bayon va mulohazalarda qo'llash orqali mantiqiy fikr yurita oladilar. Aqlli ruhga faqat insonlar ega bo'lib, insonni boshqa hayvonlardan ajratib turadigan ham shu aqlli ruhdur. Qolaversa, aqlli ruh o'simlik va hayvon ruhlaridan farqli o'laroq, oddiy va bo'linmas bo'lish bilan birga moddiy emas. Shunday qilib, u korrupsiyaga duchor bo'lmaydi va shuning uchun o'lmasdir. Aqlli ruhning asosiy funksiyalaridan biri bu alohida konkret ob'ektlardan umuminsoniy tushunchalarni abstraktsiya qilishdir. U buni Faol intellektdan chiqadigan ruhiy nur yordamida amalga oshiradi, bu birinchi sababdan kelib chiqadigan aqllardan biridir. Bu ma'naviy yorug'lik aql-idrok ruhiga ma'lum bir aniq ob'ektlar ichida singib ketgan universal tushunchalarni to'g'ri idrok etishga imkon beradi. Aqlli ruhga ega bo'lganligi sababli, inson go'yo oy ostidagi materiya va elementlar dunyosi, ikkinchi tomondan, aqllar dunyosi va Xudo o'rtasida turibdi. Uning tanasi uni materiya dunyosi bilan bog'laydi, lekin o'zining oqilona ruhi yoki aqli orqali u Faol intellekt va boshqa aqllar bilan aloqada bo'lishga qodir. Musulmon faylasuflar insonning maqsadi o'z aql-idrokini tafakkur va aqllar va Xudo haqida tafakkur qilish orqali rivojlantirish va takomillashtirishdan iborat bo'lib, u bora-bora o'z tanasi va materiya olamiga borgan sari kamroq bog'liq bo'lib, Xudo va mazmunli dunyo tafakkuriga tobora ko'proq jalb qilinib, singib boraveradi degan fikrni ilgari suradilar. Shunday qilib, tanadagi istak va lazzatlar asta-sekin orqada qolib, zavq va baxt tobora ko'proq aqliy va ma'naviy izlanishlardan olinadi. Shunga ko'ra, komil inson o'z ruhini jismi va uning nafslariga bo'lgan bog'liqlikdan butunlay ozod qilgan, Alloh tafakkuriga to'la singib ketgan kishidir. Bunday odam haqiqiy baxtga erishdi va o'lim vaqtida uning tanasini yo'qotish salbiy ta'sir ko'rsatmaydi, chunki o'limdan keyin og'riq va azob-uqubatlarni faqat tanaga qandaydir bog'liqlikni saqlab qolganlarnigina azoblaydi.[3, 373-414 betlar]

Xulosa

Yunon ilmining arab tiliga tarjima qilinishi islom falsafasining shakllanishida va rivojlanishida muhim bosqich bo'ldi. Ayniqsa, Al-Xorazmiy, Al-Farobiy, Ibn Sino kabi mutafakkirlar tomonidan chuqur o'rganilishi nafaqat falsafiy tafakkurning rivojiga, balki ilohiyot, inson kamoloti, va tabiiy fanlar kabi sohalarda ham metodologik asos yaratdi. Bu ilmiy jarayoni orqali musulmon dunyosi nafaqat antik merosni saqlab qoldi, balki uni yanada takomillashtirib, Yevropa Uyg'onish davriga zamin hozirladi. Shunday qilib, yunon falsafasi islom tafakkuriga nafaqat ilmiy, balki madaniy va sivilizatsion darajada ta'sir ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati:

1. See Abu Abd Allah Muhammad ibn Ahmad ibn Yusuf al-Katib al-Khuwarizmi, Mafatih al-'Ulum, Cairo, 1342, p 512.
2. A.J. Arberry, Avicenna on Theology, London, 1951, p.489

3. Po'latova D., Qodirov M., Ahmedova M., Abduhalimov A. Falsafa tarixi (Sharq falsafasi). T.: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2013. – 327 bet
4. Ibn Sina, Abu Ali al-Husayn ibn AbdAllah, al-Shifa, al-Ilahiyat, edited by al-Ab Qanawati, Sa'id Zayid, Muhammad Yusuf Musa and Sulayman Dunya, Cairo, 1380/1960.
5. Gunnar Skirbekk, Nill Gile. Falsafa tarixi-T.:Sharq,2002. –720 bet